

HAXHI ADEMI

Instituti i Historisë "Ali Hadri", Prishtinë
ademihaxhi@hotmail.com

**PUSHTIMI I SHQIPËRISË NGA ITALIA DHE REFLEKTIMI
TE SHQIPTARËT NË KOSOVË
1939-1941****Abstrakt:**

Artikulli synon të japë një vështrim të përgjithshëm rreth pushtimit të Shqipërisë nga Italia në vitin 1939 dhe ndikimit të këtij pushtimi te shqiptarët në Kosovë. Pas pushtimit, Italia ndërmori masa strategjike për realizimin e objektivave të saj politike dhe ushtarakë.

Studimi thekson rëndësinë e Marrëveshjes së Mynihut të vitit 1938, e cila riktheu shpresat për ribashkimin e Kosovës dhe të Çamërisë, duke forcuar aspiratat shqiptare për të korrigjuar padrejtësitë historike të vendosura ndaj tyre në Konferencën e Ambasadorëve në Londër gjatë viteve 1912-1913.

Pushtimi italian intensifikoi reagimet e liderëve shqiptarë në Jugosllavi kundër shpërnguljes dhe rriti shpresën për bashkim me Shqipërinë. Për shqiptarët e Kosovës, pushtimi italian ishte "drita në fund të tunelit". Propaganda italiane mbështeti idenë e bashkimit të Kosovës me Shqipërinë. Gjendja e krijuar nga pushtimi italian nxiti shpresat për realizimin e aspiratave kombëtare, duke intensifikuar reagimet kundër politikave jugosllave të spastrimit etnik. Bashkimi kombëtar dhe përballja me politikën e Beogradit u bënë çështje kryesore për shqiptarët në Kosovë.

Fjalë kyçe:

Pushtimi italian, Shqipëri, Kosovë, përbërja etnike, Lufta e Dytë Botërore, rrethanat ndërkombëtare, aspirata shqiptare, politika serbe, bashkim kombëtar.

Hyrje

Kosova¹ dhe krahinat lindore shqiptare të aneksuara nga Jugosllavia deri në vitin 1912 përbënin shumicën absolute të popullsisë, ndërsa elementi sllav (serb, malazez, bullgar, maqedonas) ishte një pakicë e parëndësishme, e infiltruar gjatë kohës së Perandorisë Osmane. Diplomati dhe studiuesi shqiptar, Hamit Kokalari, në librin e tij “Kosova – djepi i shqiptarizmit”, përshkruan përbërjen etnike të këtyre krahinave shqiptare dhe thekson se “elementët serbe e malazeze” në Kosovë “nuk përfaqësonin veçse 5% të popullsisë së përgjithshme”. Sipas tij, në veri të “distrikteve të Shkupit, Kumanovës, Tetovës, Gostivarit dhe Kërçovës”, as para e as pas vitit 1912, nuk figuronte asnjë element “bullgaro-maqedonas”.² Në Konferencën e Ambasadorëve në Londër (dhjetor 1912 – korrik 1913), u vendosën ndarjet territoriale që përfshinin Kosovën dhe viset e tjera shqiptare në Maqedoni e Mal të Zi. Procesi i dëbimit të popullsisë shqiptare nga Kosova dhe trevat verilindore, përkatësisht Maqedonia e Veriut e sotme, filloi me shpërthimin e Luftës së Parë Ballkanike, rënien e Perandorisë Osmane dhe pushtimin e tokave shqiptare nga aleanca ortodokse ballkanike, përkatësisht ajo serbo-malazezo-bullgaro-greke.³ Dokumentet e zbuluara kohët e fundit tregojnë se brenda vitit 1912-1913, ushtritë pushtuese të lartpërmendura, sidomos ajo serbe, dëbuan me dhunë mbi 120 000 shqiptarë të besimit islam. Shumica e tyre u vendosën në Stamboll, Anadoll dhe në vise të tjera të Turqisë.⁴

Si rezultat, Luftërat Ballkanike (1912-1913) jo vetëm që larguan Perandorinë Osmane nga Ballkani, por shkaktuan edhe zhvendosjen

¹ Me këtë term gjeografik u jemi referuar kufijve të sotëm politikë të Kosovës, që përfshin një sipërfaqe prej 10 877 km². *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, vëll. II (H-M), Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Qendra e Enciklopedisë Shqiptare (Tiranë: Kristalina-KH, 2008), 1293-1323.

² Hamit Kokalari, *Kosova – djepi i shqiptarizmit*, Lidhja Kosovare në mërgim (New York: Flushing N. Y., 1962), 86.

³ Rexhep Qosja, *Çështja shqiptarëve* (Prishtinë: Toena: 1998), 111-113.

⁴ Hakif Bajrami, “Konventa jugosllave-turke e vitit 1938 për shpërnguljen e shqiptarëve”, në *Shpërnguljet e shqiptarëve gjatë shekujve*, Hakif Bajrami (red.), Shoqata për kthimin e shqiptarëve të shpërngulur nga Kosova (Prishtinë: 1992), 177; *Shpërngulja e shqiptarëve në Republikën e Turqisë (1922-1941)* (përmbledhje dokumentesh), përzgjedhja dhe redaktimi Qerim Lita, Instituti i Historisë “Ali Hadri” (Prishtinë: 2019), 5.

masive të një popullsie të madhe të besimit mysliman. Vendimet e Konferencës së Ambasadorëve në Londër (1913) lanë gjysmën e popullsisë dhe të trevave shqiptare jashtë kufijve të Shqipërisë së pavarur.⁵ Vetëm nën sundimin e Serbisë dhe të Malit të Zi mbetën të paktën 900 000 shqiptarë në një territor prej 22 000 km².⁶ Shqiptarët që mbetën nën regjimin serb dhe malazez u përballën me dhunë fizike dhe presion psikologjik, shkatërrimin e vendbanimeve dhe grabitjen e ushqimeve dhe të bagëtisë. Përveç vrasjeve, pushteti serbo-malazez zbatoi konvertimin e dhunshëm të shqiptarëve katolikë dhe myslimanë në ortodoksi sllave.⁷ Ky konvertim kishte për qëllim shkombëtarizimin dhe asimilimin e asaj pjese të popullsisë që do të pranonte ndërrimin e fesë, ndërsa për ata që refuzonin, synimi ishte zhvendosja. Kështu, pushteti synonte spastrimin etnik dhe krijimin e një Kosove të pastër sllave dhe ortodokse.⁸ Konsullata e Përgjithshme e Serbisë në Selanik i kishte raportuar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Beograd se gjatë 17 muajve të fundit të periudhës nëntor 1912 – mars 1914, rreth 240 000 myslimanë ishin zhvendosur nga viset e sapoçliruarat në Turqi përmes portit të Selanikut. Ky proces përfshiu jo vetëm pjesët greke të Maqedonisë, por edhe territore të tjera të kontrolluara nga Serbia dhe Mali i Zi. Raporti nënvizon se një numër i konsiderueshëm i këtyre të shpërngulurve ishin përballur me kushte të rënda dhe nuk kishin mundur të përshtateshin me administratën e re. Arsyet e kësaj shpërnguljeje janë të shumta. Pamundësia për t'u përshtatur me sundimin e ri serbo-malazez dhe fanatizmi fetar janë faktorët kryesorë që nxitën këtë fenomen. Pushteti grek, gjithashtu, kishte kontribuar në këtë situatë duke e bërë të pamundur ekzistencën e myslimanëve në këto vise, duke u konfiskuar pronat dhe duke ua dhënë ato kolonëve grekë. Në total, shpërngulja është

⁵ Arkivi i Institutit të Historisë – Tiranë (më tej: AIHT), Fondi: Haus, Hof und Staatsarchiv Wien, Politisches Archiv, Albanien (më tej: HHSSt.A.PA.A.) (Arkivi Mbretëror dhe Shtetëror, Vjenë), Vj. 23-10-1080, nr. 4269. Relacion tepër konfidencial i kontit Berchtold në Vjenë, dërguar konsullit austro-hungarez në Vlorë Lejhanec, Vjenë, 9 shtator 1913.

⁶ Marenglen Verli, *Reforma agrare kolonizuese në Kosovë*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë (Bon -Tiranë: Iliria, 1992), 9.

⁷ HHSSt.A.PA.A. në AIHT, Vj. 24-40-4037, nr. 29. Raport i zëvendëskonsullit austro-hungarez në Prizren, Kohlrus, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë, Prizren, 8 shkurt 1914.

⁸ Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War* (London, New York: Routledge, 2000), 4-5; Oliver Jens Schmitt, *Ballkani në shekullin XX* (Tiranë: Artini, 2021), 78-79.

realizuar përmes 395 anijeve dhe nuk përfshinte fëmijët nën moshën 6 vjeç. Pjesa më e madhe e këtyre 240 000 njerëzve ishte vendosur në Stamboll, Anadoll dhe në vise të tjera të Turqisë. Ky informacion tregon për një operacion të madh dhe të organizuar për zhvendosjen e myslimanëve nga Ballkani drejt Turqisë.⁹

Pas përfundimit të luftës Serbia, duke qenë pjesë e bllokut fitues të Antantës, e shfrytëzoi mirë këtë moment historik. Qëllimi i hershëm i monarkëve serbë për një shtet të përbashkët të sllavëve të Jugut ku do të dominonin serbët, u realizua me formimin e Mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene (MSKS), më 1 dhjetor 1918.¹⁰ Me themelimin e kësaj mbretërie, rifilloi politika antishqiptare, e cila synonte nënshtrimin e shqiptarëve dhe ndryshimin e strukturës etnike për të integruar këto troje në mbretëri.¹¹ Pas një pushtimi fillestar në tetor të vitit 1912, Kosova u ripushtua nga forcat serbe midis 16 dhe 26 tetorit 1918, duke u bërë pjesë e Mbretërisë SKS. Pas Luftës së Parë Botërore, Kosova u përfshi me dhunë në Mbretërinë Serbo-Kroato-Slllovene në vitin 1918, e cila më vonë, në tetor të vitit 1929, u transformua në Mbretërinë e Jugosllavisë. Gjatë kësaj periudhe, rrethanat politike dhe socio-ekonomike në Kosovë ishin tejet të vështira, për shkak të politikave shtypëse të regjimit të Beogradit.¹² Me miratimin e kushtetutës së re, Mbretëria Serbo-Kroato-Slllovene ndryshoi emrin në Mbretëria e Jugosllavisë. Në vitin 1929, ajo u riorganizua administrativisht në njësi të quajtura banovina. Territori i Kosovës u nda në tri banovina: 1. Banovina e Vardarit, ku përfshiheshin qarku i Gjilanit, Ferizajt (Nerodimes), Graçanicës, Kamenicës, Podgorës, Gorës dhe Malit të Sharrit; 2. Banovina e Zetës, që përfshinte qarkun e Gjakovës, Pejës, Mitrovicës, Drenicës, Istogut dhe Podrimës; dhe 3.

⁹ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, Књига 7, Свеска 1, Одељење историјских наука, Београд, 1980 (*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914*, Knjiga 7, Sveska 1, Odeljenje istorijskih nauka (Beograd: 1980)), 617-618.

¹⁰ Mbretëria Serbo-Kroato-Slllovene u themelua më 1 dhjetor 1918 në Beograd, ku në Pallatin Mbretëror, Princi trashëgimtar Aleksandri shpalli solemnisht bashkimin e mbretërisë së serbëve, kroatëve dhe slllovenëve në një mbretëri të bashkuar. Shih Georges Castellan, *Historia e Ballkanit* (Prishtinë: NGBGSH Gutenberg, 1997), 442.

¹¹ Hakif Bajrami, *Politika e shfarosjes së shqiptarëve dhe kolonizimi serb (1844-1995)* (Prishtinë: QIK, 1995), 96.

¹² *Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSH*), Fondi (më tej: F.) Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës (KMKK), Dosja (më tej: D.) 28/3, Nr. 161, II/1991, Viti (më tej: V.) 1921, fl. 1. Mbi krimet serbe në tokat shqiptare, 12 shkurt 1921.

Banovina e Moravës, që përfshinte qarkun e Vushtrrisë dhe Llapit.¹³ Përveç ndarjes së territoreve shqiptare në disa banovina, kjo masë synonte të dobësonte popullsinë shqiptare dhe të pengonte bashkërendimin e tyre në organizimin e kryengritjeve apo aktiviteteve të tjera kundër pushtetit të Beogradit.

Kjo politikë antishqiptare vazhdoi deri në prill të vitit 1941, kur Mbretëria Jugosllave, përfshirë Kosovën, u pushtua nga Fuqitë e Boshtit.¹⁴ Gjatë periudhës 1918-1941, shqiptarët e Kosovës u trajtuan si qytetarë të dorës së dytë. Ndaj tyre, Mbretëria Jugosllave përdori forma të ndryshme shtypjeje.¹⁵ Hapësirat shqiptare në këtë mbretëri u shndërruan në koloni serbe, ku u vendosën mbi 60 mijë kolonë serbë dhe malazezë.¹⁶ Përveç këtij kolonizimi, shqiptarët u detyruan të shpërnguleshin dhe numri i të shpërngulurve nga Kosova varionte nga 100 mijë deri në 150 mijë shqiptarë, të cilët u vendosën kryesisht në Turqi dhe në Shqipëri. Në tërësi, nga trojet shqiptare në Mbretërinë e Jugosllavisë gjatë periudhës së përmendur janë shpërngulur 240 mijë shqiptarë,¹⁷ por ky numër mund të jetë edhe më i madh, pasi statistikat nuk janë reale në paraqitjen e numrit total të të shpërngulurve.¹⁸ Pozita e shqiptarëve në prag të Luftës së Dytë Botërore ishte jashtëzakonisht e vështirë, për shkak të mungesës së zhvillimit ekonomik në Kosovë dhe në trevat shqiptare brenda Mbretërisë së Jugosllavisë. Jo vetëm që nuk u bë asnjë investim në këto vise, por pushteti jugosllav punoi sistematikisht

¹³ Liman Rushiti, *Ndarja territoriale dhe rregullimi administrativ i Kosovës 1878-1941*, Instituti i Historisë (Prishtinë: 2004), 86.

¹⁴ Haxhi Ademi, *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore (1941-1945)*, Instituti i Historisë “Ali Hadri” (Prishtinë: 2021), 83-84.

¹⁵ *Arkivi i Ministrisë për Europën dhe Punët e Jashtme*, Fondi MPJ (më tej: AMPJ), Viti (më tej: V.) 1960, Dosja (më tej: D.) 530/2. B VII -2, fl. 8-10. Relacion: “Gjendja dhe probleme të popullsisë shqiptare në Jugosllavi”.

¹⁶ *Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit* (më tej: AIDSSH), Fondi (më tej: F.) 7, Viti (më tej: V.) 1946, Dosja (më tej: D.) 128, fl. 57-58. Raport mbi Kosovën; Millan Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Institut za istoriju Kosova (Priština: 1981), 223; Ramiz Abdyli, “Vështirim mbi papunësinë në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore (1918-1941)”, në *Vjetari*, nr. XVII-XIX, Arkivi i Kosovës (Prishtinë: 1984), 232; Jusuf Osmani, *Kolonizimi, reforma agrare dhe shpërngulja e shqiptarëve nga Kosova 1918-1941, Dokumente: Kolonizimi*, vëll. I (Prishtinë: pa botues, 2016), 99-100; Ademi, *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore*, 454.

¹⁷ Hakif Bajrami, *Rrethanat shoqërore dhe politike në Kosovë më 1918-1941*, Instituti i Historisë (Prishtinë: 1981), 177

¹⁸ Osmani, *Kolonizimi, Reforma Agrare*, I, 94.

për shpërnguljen e popullsisë shqiptare dhe zëvendësimin e saj me popullsi sllave.¹⁹ Gjatë periudhës ndërmjet Dy Luftërave Botërore, autoritetet e Beogradit zbatuan Reformën Agrare me synim shpronësimin dhe largimin e shqiptarëve, duke ua dhënë tokat e tyre kolonëve sllavë. Reforma Agrare dhe kolonizimi ishin dy mjete kryesore të përdorura për të arritur objektivin e Beogradit: ndryshimin e strukturës etnike në disfavor të shqiptarëve, të cilët përbënin shumicën dërrmuese në Kosovë. Kolonizimi kishte gjithashtu si qëllim parandalimin e emigrimit të popullsisë serbe dhe malazeze drejt Amerikës, duke u ofruar atyre toka të shqiptarëve. Zbatimi i Reformës Agrare dhe kolonizimi kaluan nëpër tri faza: e para nga viti 1912 deri më 1920, e dyta nga viti 1920 deri më 1934, dhe e treta nga viti 1934 deri më 1941. Gjatë këtyre fazave, politika e Beogradit intensifikoi përpjekjet për realizimin e Reformës Agrare dhe kolonizimin, duke synuar ndryshimin e strukturës etnike në favor të popullsisë sllave në trevat shqiptare.²⁰

Shpërngulja u bë në mënyra dhe forma të ndryshme, kryesisht përmes dhunës, por këtu vlen të përmendet edhe marrëveshja e vitit 1938 e njohur si Konventa jugosllavo-turke, e cila parashihte shpërnguljen e shqiptarëve në Republikën e Turqisë.²¹ Duhet theksuar se për shpërnguljen e shqiptarëve nga Kosova ishin hartuar me dhjetëra programe politike, gjersa për këtë çështje kishte përgatitur një program edhe akademiku serb Vasa Cubrillovic, i cili në referatin e mbajtur më 7 mars 1937 në Klubin e Kulturës Serbe, shpjegonte mënyrat më “efikase” me të cilat Mbretëria Jugosllave duhej t’i shpërngulte shqiptarët nga Kosova.²² Gjatë viteve ’30 të shek. XX, shqiptarët e Kosovës dhe të viseve të tjera shqiptare përjetuan një periudhë jashtëzakonisht të vështirë. Pushteti i Beogradit ushtroi një fushatë të gjerë dhune dhe terrori kundër tyre. Qëllimi kryesor i kësaj fushate ishte shpërngulja e shqiptarëve nga vendet e tyre të origjinës. Shpërngulja u realizua përmes masave të ndryshme represive, përfshirë përdorimin e forcës, presionin

¹⁹ Noel Malcom, *Kosova një histori e shkurtër* (Prishtinë: Koha, 2011), 358.

²⁰ Osmani, *Kolonizimi, Reforma Agrare*, I, 58.

²¹ *Arhiv Jugosllavije, Beograd* (më tej: *AJ*), F. Dvor (Oborri Mbretëror). Shkresë e ambasadës mbretërore dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme – Sektorit politik, Beograd, 19 nëntor 1935; *Historija Diplomatiije*, vol. III, redaktor Vladimir Petrović Potemkin (Zagreb: Matica Hrvatska, 1951), 505-507; Hakif Bajrami, “Konventa Jugosllave-Turke e vitit 1938 për shqiptarët”, në *Gjurmime albanologjike*, Seria e shkencave historike, nr. XII/1982 (Prishtinë: 1983), 245-246.

²² Vaso Çubrilloviq, *Shpërngulja e shqiptarëve* (SHBA: botuar në: “Zëri i Kosovës”, organ i lëvizjes për Republikën Socialiste Shqiptare në Jugosllavi, 1982), 5.

ekonomik dhe politik, si dhe propagandën. Një numër i madh i shqiptarëve u detyruan të lënë shtëpitë dhe tokat e tyre, duke u vendosur kryesisht në Turqi dhe në Shqipëri. Këto veprime patën pasoja të rënda për popullsinë shqiptare, duke përfshirë humbjen e pronave, ndryshimet demografike dhe vështirësitë ekonomike dhe sociale në vendet pritëse.²³ Edhe në prag të Luftës së Dytë Botërore, rrethanat e përgjithshme politike, ekonomike, administrative, arsimore e kulturore për shqiptarët, ishin tejet të vështira.²⁴

Shqiptarët e Kosovës, jo vetëm që nuk gëzonin asnjë të drejtë kombëtare e qytetare, por nga pushteti jugosllav trajtoheshin mjaft keq. Të gjitha qeveritë e Mbretërisë së Jugosllavisë, që nga ripushtimi i Kosovës më 1918 e deri në fillim të Luftës së Dytë Botërore, ndoqën një diskurs politik që ishte në kundërshtim me interesat kombëtarë të shqiptarëve.

Megjithatë, shqiptarët në një masë të vogël u bënë pjesë e institucioneve shtetërore, ngaqë donin të përfaqësonin interesat e tyre kombëtarë, sado që mundësitë ishin fare minimale. Në fundin e viteve '30 ata i gjejmë, ndonëse jo në masën e duhur, të kyçur në jetën politike duke vepruar në parti të ndryshme si në Partinë Demokratike, Partinë Radikale etj. Arsyet e integritit në partitë politike serbe i gjejmë te mungesa e partive shqiptare, sepse Xhemijeti që ishte partia e vetme që mbronte interesat e tyre në Mbretërinë e Jugosllavisë, kishte kohë që ishte shuar nga pushteti i Beogradit.²⁵

Liderët e skenës politike shqiptare të Kosovës u përfshinë në jetën politike, me qëllim që të përfaqësonin interesat e popullit shqiptar në Mbretërinë e Jugosllavisë. Ata u munduan në mënyra të ndryshme që të përfaqësonin interesat e shqiptarëve në institucionet më të larta shtetërore në Beograd. Parlamenti ishte arena ku më së shumti, deputetët shqiptarë përfaqësuan interesat e tyre kombëtarë dhe jo rrallë reagon kundër politikës diskriminuese që pushteti jugosllav ndiqte ndaj shqiptarëve.²⁶

²³ AMPJ, V. 1960, D. 530/2. B/VII -2-, fl. 8-10. Relacion: "Gjendja dhe probleme të popullsisë shqiptare në Jugosllavi". Për më tepër, shih: Ali Hadri, "Pozita dhe gjendja e Kosovës në Mbretërinë e Jugosllavisë (1918- 1941)", në *Studime historike*, nr. 2 (1988): 78-95.

²⁴ AIDSSH, F. 7, V. 1946, D. 128, fl. 57-58. Raport mbi Kosovën.

²⁵ Afrim Krasniqi, *Partitë politike në Shqipëri (1920-2006)*, Instituti i Studimeve Politike (Tiranë: Eurorilindja, 2006), 79.

²⁶ Hakif Bajrami, *Rrethanat shoqërore dhe politike në Kosovë më 1918-1941*, Instituti i Historisë, Prishtinë: 1981, 267-268; Idriz Halabaku, *Lëvizjet Nacionalçlirimtare në*

Pa marrë parasysh pozitën e disfavorshme të shqiptarëve në kuadër të Mbretërisë së Jugosllavisë dhe përkundër faktit se shteti i tyre amë ishte pushtuar nga Italia, prandaj edhe nuk mund të prisnin mbështetje, megjithatë ata edhe gjatë vitit 1939 zhvilluan në forma të ndryshme aktivitete politike. Personalitetet më të njohura që zhvilluan aktivitete të ndryshme ishin: Ferhat Draga, Asim Luzha, Shaban Mustafa, Sherif Voca, Bajazit Boletini, Sulejman Kryeziu, Iljaz Agushi,²⁷ Bajram Ajvazi, Asim Jakova, Mustafa Dërguti, Ilijaz Prishtina, Sejdi Hoxha, Sadik Zeneli, Asim Efendi Luzha (deputet i Drenicës) etj.²⁸ Ndërsa, nga gjysma e dytë e vitit 1939, në Kosovë, në formë ilegale ishte ringjallur organizata “Bashkimi” (Xhemijeti). Nga të dhënat e kohës kuptojmë se Ferhat Draga kishte mbajtur një tubim themelues në Banjë të Vranjës. Në këtë mbledhje kishin marrë pjesë edhe Ilijaz Agushi, Qerim Zena, Jusuf Imeri, Sherif Voca, Adem Mormullaku, Jahja Daci, Sadik Kurti dhe Asim Luzha. Të gjithë kryetarët shqiptarë përpiqeshin që kjo lëvizje të maskohej me përkrahjen e Bashkimit Radikal Jugosllav (JRZ),* por në të vërtetë të punohej në frymën e grupit të shqiptarëve. Përkundër përpjekjeve të personaliteteve të sipërshënuara për të përfaqësuar interesat e shqiptarëve nëpërmjet përfshirjes së tyre në institucionet shtetërore (Parlamentin Jugosllav etj.), megjithatë, gjendja e tyre nuk ndryshoi ngaqë burgosjet, persekutimet, vrasjet²⁹ ishin bërë tanimë

zonën okupuese bullgare të Kosovës (1941-1944) (Punim i magistraturës, Universiteti i Prishtinës (Prishtinë: 1977), 39.

²⁷ Iljaz Agushi pas pushtimit të Kosovës dhe bashkimit me Shqipërinë mbajti pozita të larta, ishte nënkryeministër dhe ministër i Punëve Botërore. “Emërimi i qeverisë së re Libohova”, *Tomori*, nr. 114, Tiranë, 13 maj 1943, 1; Iljaz Agushi vritet më 27 tetor 1943. *AIHT*, F. A-V-9, “Kronologjia e ngjarjeve në Shqipëri, 1925-1946”, fl. 30.

²⁸ Ademi, *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore*, 26.

*Fjala shtet dhe mbret zëvendësoheshin me JRZ (Jugosovenska Radikalna Zajednica – Bashkësia Jugosllave Radikale) dhe me Stojadinoviq, sepse partia e tij ishte shtetkrijuese dhe se ata duhej të konsideroheshin të shenjtë. Më gjerësisht shih në: Bajrami, *Rrethanat shoqërore*, 267.

²⁹ Vrasjet politike në Kosovë filluan që nga viti 1920 me helmimin e Ilija Krasojoviqit në Prizren, vrasjen e Ahmet Mulla Sylës nga Shtimja, vrasjen e Nazim Gafurrit (1923), Zef Lush Markut (1928-1929), Ramë Bllacës (1879-1938/39). Të dhënat janë të ndryshme për sa i përket vitit të vrasjes së Ramë Bllacës: 27 gushti i vitit 1938 dhe viti 1939). Por dihet mirëfilli arsyeja e vrasjes së tij nga ana e pushtetit të Beogradit: u shpreh hapur në Beograd kundër shpërnguljes së shqiptarëve për në Turqi. Me t’u kthyer nga Beogradi u vra në Bllacë nga Osman Qerimi. Sipas të dhënave të historiografisë shqiptare, vrasja e deputetit ishte atentat i kurdisur nga qeveria në

dukuri të zakonshme ndaj shqiptarëve që përfshiheshin në kuadër të Jugosllavisë. Pra, gjendja e popullsisë shqiptare në prag të Luftës së Dytë Botërore vijoi të ishte tepër e rëndë.

Madje, me qëllim që të paralizohej jeta politike e partive, me urdhëresë të Ministrisë së Punëve të Brendshme, gjatë muajit maj të vitit 1940 ishte ndaluar çdo tubim publik, si edhe veprimtaria propagandistike në përgjithësi. Politikanët duhej të mbanin qëndrim neutral dhe se populli nuk duhej të manifestonte kurrfarë shqetësimi lidhur me situatën ndërkombëtare. Andaj me të drejtë, mund të themi, se jeta politike që nga themelimi i Mbretërisë SKS e deri në prill të vitit 1941, ishte tejet e rëndë, në veçanti për shqiptarët, të cilët nuk pushuan së punuari për të përfaqësuar të drejtat e tyre etnike e qytetare.³⁰

Reflektimi i rrethanave ndërkombëtare te shqiptarët në prag të Luftës së Dytë Botërore

Marrëveshja e Mynihut, e mbajtur më 29 shtator 1938, është një ngjarje e rëndësishme në historinë e Luftës së Dytë Botërore e cila ndriçoi strategjitë dhe aspiratat e Adolf Hitlerit për zgjerimin territorial të Gjermanisë. Hitleri kishte nisur planin e tij për zgjerimin e Gjermanisë me aneksimin e Austrisë më 12 mars 1938. Ky ishte një hap i rëndësishëm që e sfidonte Traktatin e Versajës, i cili kishte vendosur ndalimin e bashkimit të Austrisë me Gjermaninë pas Luftës së Parë Botërore. Hitleri përdori konceptin e vetëvendosjes si justifikim për veprimet e tij, duke argumentuar se austriakët donin të bashkoheshin me Gjermaninë.³¹

Shqiptarët në Kosovë dhe në Çamëri, që ishin ndarë midis Serbisë (pjesë e Jugosllavisë) dhe Greqisë, shpresonin se parimi i vetëvendosjes që kishte bërë jehonë në Europë mund të aplikohet për ta dhe të ndihmonte në rivendosjen e territoreve të humbura. Veprimet e Hitlerit për të bashkuar rajonet me popullsi gjermane në Çekoslllovakia përmes forcës, krijuan një precedent që shqiptarët besonin se mund të përdorej për të mbështetur kërkesat e tyre për ripërkufizimin e kufijve dhe për të rikuperuar territoret e humbura. Në kontekstin e paqësimit të europianëve

Beograd me qëllim që të përhapej frika te shqiptarët. Shih: Adem Derguti, Rexhep Shahu, *Bllaca* (monografi), (Kukës: Dy Drina, 2013), 21-43.

³⁰ Ademi, *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore*, 28.

³¹ Henry Kissinger, *Diplomacia* (Tiranë: Laert, 1999), 311; Daut Bislimi, *Formacionet politiko-ushtarake në Kosovë 1941-1945*, Instituti Albanologjik (Prishtinë: 1997), 37.

ndaj kërkesave të Hitlerit, shqiptarët shpresonin se ndërkombëtarët do të tregonin të njëjtën tolerancë ndaj kërkesave të tyre për të korrigjuar padrejtësitë që kishin ndodhur pas shpërbërjes së Perandorisë Osmane dhe pas ndarjeve territoriale që u bënë pas Luftës së Parë Botërore.³²

Për Hitlerin që ishte në invazion, bashkimi i Austrisë me Gjermaninë nuk mjaftoi, kështu që kërkoi përfshirjen e të gjitha shteteve, në të cilat jetonin një numër i popullsisë gjermane. Prandaj, pas Austrisë u pushtua Çekosllovakia që kishte 15 milionë banorë, prej të cilëve vetëm një e treta ishin çekë. Nga popullsitë (minoritetet) që jetonin në Çekosllovakia, 3.5 milionë prej tyre ishin gjermanë, të cilët jetonin në krahinën e Sudeteve që ishte pranë kufirit me Gjermaninë, dhe sipas Hitlerit duhej të përfshiheshin në kuadër të Gjermanisë.³³

Me ambiciet dhe kërkesat e Hitlerit u pajtua edhe Kryeministri anglez, Neville Chamberlain (Nevil Çemberlein), pas një takimi të zhvilluar më 15 shtator 1938, ku Hitleri i foli për keqtrajtimin e gjermanëve në këtë zonë. Çemberlein pranoi që Çekosllovakia të copëtohej dhe të gjitha krahinat e saj me popullsi mbi 50% gjermane t'i bashkëngjiteshin Gjermanisë. Detajet rreth kësaj ndarjeje do të bëheshin në takimin tjetër të radhës, pas dy ditëve, në Bad Godesberg, në Lanin e Rinit. Çemberlein në këtë periudhë kohore “bindi” qeverinë çeke ta pranonte propozimin e tij.³⁴ Në takimin e Bad Godesberg-ut,* që u zhvillua më 24 shtator, Hitleri i rriti kërkesat, duke bërë të qartë se ai nuk pranonte të humbiste kohë me procedurat e plebishitit e demarkacionit krahinë më krahinë, por kërkonte që procesi të fillonte më 26 shtator, pra katër ditë më pas e jo të përfundonte më vonë se për 48 orë. Çemberlein nuk arrinte të kuptonte, se si mund t'i bëhej një poshtërim kaq i madh Çekosllovakisë, ndërsa Kryeministri francez Daniel, reagoi akoma më me vendosmëri: “Për disa ditë lufta është e pashmangshme”.

Në këto rrethana, Britania e Madhe, tashmë kishte pranuar ndarjen e Çekosllovakisë së bashku me të drejtën e vetëvendosjes për gjermanët e Sudeteve. Ajo së bashku me Francën po i afroheshin vendimit për të hyrë

³² Ademi, *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore*, 92.

³³ Kissinger, *Diplomacia*, 311; Bislimi, *Formacionet politiko-ushtarake*, 37.

³⁴ *AMPJ*, V. 1939, D. 44, fl. 98. Telegram i ambasadorit shqiptar në Londër mbi fjalimin e kryeministrit anglez rreth pushtimit të Çekosllovakisë, Londër, 17 mars 1939.

* Në librin e Kissinger-it del në pah një gabim ortografik, duke ngatërruar Godesberg me fjalën Golesberg. Bad Godesberg është lagje e qytetit të Bonit me 73 172 banorë (2014). www.godesberg.de

në luftë, jo për të mbështetur një aleat, por për shkak se brenda një kohe tepër të shkurtër do të sulmoheshin nga Gjermania, e cila shprehte hapur ambiciet e saj për pushtimin e sa më shumë shteteve.³⁵ Në rrethanat e tensionit të vazhdueshëm në marrëdhëniet ndërkombëtare, diplomacia italiane doli me një ide për zgjidhjen e kësaj krize. Kështu, Benito Mussolini – Duçe (Benito Musolini) i “nxori nga situata të gjithë” duke bërë propozimin për një konferencë, e cila ishte parashikuar midis ministrave të Jashtëm të Italisë dhe Gjermanisë, por që tashmë duhet të zgjerohet edhe me pjesëmarrjen e kryetarëve të qeverive të Francës (Édouard Daladier, sq. Daladie), Britanisë së Madhe (Çemberlein), Gjermanisë (Hitleri) dhe Italisë (Musolini). Të katër udhëheqësit u takuan më 29 shtator 1938 në Mynih (München), takim i cili nuk zgjati shumë. Kryeministri francez dhe ai anglez bënë përpjekje të vazhdueshme për ta kthyer propozimin e parë që Çekosllovakia të copëtohet dhe të gjitha krahinat e saj me popullsi mbi 50% gjermane do t’u bashkëngjiteshin Gjermanisë. Musolini nxori një dokument që përmbante propozimin e Hitlerit të bërë në Bad Godesberg. Në anën tjetër, Hitleri përshkroi çështjen në formën e një ultimatumit. Si përfundim, mund të themi se, ftesa nga Musolini për një takim në Mynih ishte vetëm që të pranohej paqësisht programi i Hitlerit të programuar në Bad Godesberg, përpara se të fillonte lufta për ta imponuar atë.³⁶ Ky takim shërbeu si një anomali e veçantë: ndëshkimi për dorëzim para shantazhit të cilin e pranuan udhëheqësit anglez dhe francez në emër të paqes. Megjithatë, synimet e Hitlerit nuk përfunduan me ndarjen e Çekosllovakisë,³⁷ por vazhduan me pushtimin e plotë të saj, vetëm gjashtë muaj pas Mynihut, pra në mars të vitit 1939.³⁸ Sukseset e tij e inkurajuan edhe Italinë, respektivisht udhëheqësin e saj Musolinin, i cili për pak muaj pushtoi Shqipërinë.³⁹ Me pushtimin e plotë të Çekosllovakisë nga Gjermania, u shkelën parimet bazë të Versajës. Por, me

³⁵ Kissinger, *Diplomacia*, 311-313.

³⁶ *Po aty*, 313-314.

³⁷ Pjesa çeke u bë protektorat gjerman, ndërsa Sllovakia teknikisht u caktua shtet i pavarur, por nën varësinë e Gjermanisë. Më gjerësisht shih: Kissinger, *Diplomacia*, 314-316.

³⁸ R. Gerald Hughes, “The Ghosts of Appeasement: Britain and the Legacy of the Munich Agreement,” *Journal of Contemporary History* (Sage Publications, Ltd., 2013), 48: 4, 688-716, 691.

³⁹ Eric Hobsbawm, *Epoka e ekstremeve* (Tiranë: Çabej, 1994), 128.

anë të këtij veprimi, Hitleri kërkonte dominim në Europë dhe jo vetëvendosje apo barazi mes shteteve dhe kombeve.

Marrëveshja e Mynihut ngjalli shpresa në mesin e shqiptarëve për rikthimin e krahinave të humbura të Kosovës nga Mbretëria e Jugosllavisë dhe të Çamërisë nga Greqia. Prandaj, në SHBA, emigrantët e Çamërisë i dërguan një letër katër nënshkruesve të paktit të Mynihut, duke kërkuar prej tyre të korrigjonin vendimet e Konferencës së Ambasadorëve, më 1913.⁴⁰

Pushtimi i Shqipërisë nga Italia fashiste më 7 prill 1939

Në prag të Luftës së Parë Botërore, në tetor të vitit 1914, Italia ndërmoi një veprim sulmues ndaj Shqipërisë, duke pushtuar ishullin e Sazanit dhe qytetin e Vlorës. Kjo ndodhi në kohën e largimit të Princit Wilhelm von Wied nga vendi. Edhe pa qenë pjesëmarrëse në luftë, Italia arriti të merrte kontrollin mbi këto territore shqiptare. Traktati sekret i Londrës, i firmosur më 26 prill 1915, detyroi Aleatët të njihnin sovranitetin e Italisë mbi këto territore të pushtuara, duke konsoliduar pozicionin italian në Shqipëri.⁴¹

Italia kishte një interes të vazhdueshëm në Shqipëri që nga shpallja e Pavarësisë së saj, por ky interes u thellua pas Luftës së Vlorës në vitin 1920. Ndryshe nga vendet e tjera fqinje të Shqipërisë, si Greqia dhe Jugosllavia, të cilat kishin interesa kryesisht territorialë, Italia synonte të zgjeronte ndikimin e saj politik dhe ekonomik. Hapja e Bankës

⁴⁰ Adolf Hitler, *Testamenti Politik (4 shkurt-29 prill 1945)*, (Tiranë: Helga's Secrets, 2012), 45; Owen Pearson, *Albania and King Zog, Independence, Republic and Monarchy* (Londër: The Center for Albanian Studies, 2004), 410.

⁴¹ Bernd J. Fischer, *Shqipëria gjatë Luftës (1939-1945)* (Tiranë: Çabej, 2000), 30; *AIHT*, F. A-VIII-305, Referati (elaborati) i dr. Ivo Andriqit mbi Shqipërinë, viti 1939 (përktheu Hasan Çipuri), botuar në revistën "Časopis za Suvremenu Povijest, Broj 2(24) godine IX. (Zagreb, 1977) (revista për historinë moderne, Pakti i Londrës dhe Shqipëria), 9; "Italia dhe Shqipëria", *Gazeta e Korçës*, Nr. 34, 13 tetor 1920, 1; *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. III, Periudha e Pavarësisë (28 nëntor 1912 – 7 prill 1939), redaktor shkencor Kristaq Prifti, grup autorësh, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë (Tiranë: Toena, 2007), 78-80; Më gjerësisht për pretendimet greke ndaj Shqipërisë, shih: *AMPJ*, V. 1945, D. 128/1, fl. 34; Sonila Boçi, *Minoritetet në Shqipëri midis identitetit dhe integritetit (1939-1949)*, Qendra e Studimeve Albanologjike / Instituti i Historisë (Tiranë: Kristalina-KH, 2012), 54.

Kombëtare të Shqipërisë në vitin 1925 nën kontrollin italian⁴² dhe nënshkrimi i dy pakteve të rëndësishme në vitet 1926 dhe 1927, janë shembuj të përpjekjeve të Italisë për të forcuar pozitën e saj në Shqipëri.⁴³

Në arenën ndërkombëtare viti 1938 konsiderohej si viti i çështjeve minoritare dhe të të drejtave të tyre (Mbledhja e Mynihut). Ahmet Zogu e shfrytëzoi interesimin italian për të gjallëruar irredentizmin te shqiptarët dhe la hapësirë për rigjallërimin⁴⁴ e Komitetit të Kosovës në Shqipëri, pa llogaritur aktivizimin në këtë drejtim të nëpunësve të tij të besuar, me origjinë nga Kosova (Sali Vuçiternën, Bedri Pejani, nipin e Isa Boletinit, Tafil Boletinin, Ali Riza Kosovën, Hysni Pejën, Mehmet Delinë).⁴⁵ Më vonë, Komiteti i Kosovës⁴⁶ të cilin e drejtonte Bedri Pejani, u shtri edhe në Kosovë.⁴⁷

⁴² Žhivko Avramovski, “Okupimi i Shqipërisë nga Italia dhe qëndrimi i qeverisë jugosllave”, në *Përparimi*, nr. 1-2 (1964), 25.

⁴³ *AMPJ*, V. 1939, D. 32, fl. 174. Marrëveshjet midis Shqipërisë dhe shteteve të tjera deri më 7 prill 1939, Tiranë, 19 dhjetor 1945; Bajram Xhafa, “Kushtet historike të ngritjes së Mbretërisë Shqiptare”, në *Monarkia Shqiptare (1928-1939)*, QSA / Instituti i Historisë (Tiranë: Toena, 2011), 40; Pranvera Teli- Dibra, “Kriza e marrëdhënieve shqiptaro-italiane në optikën diplomatike angleze (1931-1934)”, në *Monarkia Shqiptare*, 146.

⁴⁴ Në vitet '30 të shek. XX, Komiteti i Kosovës në Tiranë vepronte aktivisht, në bashkëpunim me figurat e tjera drejtuese publike të lëvizjes kosovare dhe me rrymat e quajtura “Irredentistët kosovarë prozogistë”. Përfaqësuesit prozogistë nga Kosova ishin shumë aktivë pranë Mbretit Zog dhe përiqeshin që ta nxisnin atë që t'i mbronte shqiptarët në kuadër të Jugosllavisë dhe dëshironin që, shqiptarët të cilët jetonin në Kosovë dhe në Maqedoni ta ruanin gjuhën e tyre, të ishin të vetëdijshëm për kombësinë e tyre, të siguronin ekzistencën kombëtare dhe në ndonjë ndryshim historik eventual të haseshin si shqiptarë të vetëdijshëm. *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, vëll. III (1925-1939), drejtues dhe redaktor shkencor Beqir Meta, grup autorësh, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, Tiranë: 2020), 606.

⁴⁵ Verli, “Interesimi i shtetit shqiptar”, 221-222.

⁴⁶ Synimi i Komitetit ishte riaktivizimi i çetave kaçake dhe bashkimi i Kosovës me Shqipërinë. Në periudhën korrik-shtator kryetar ishte Ismet Bej Kryeziu, i cili gëzonte besimin e Zogut. Më pas u emërua Sali Vuçiterna, i cili qëndroi në këtë pozitë deri në verën e vitit 1939. Pas tij u emërua Bedri Pejani. Që të tre këta luajtën një rol të rëndësishëm, ndërsa anëtarë të tjerë ishin Sali Mani (Bajraktari) nga Gashi, Xhaferr Spahia nga Tropoja, Mehmet Aliu nga Vlana – prefekturë e Kosovës, Baftjar Kollovazi nga Borja e Lumës, Murat Koloshi nga Maqellara e Dibrës. Të gjithë këta kishin çetat e tyre të gatshme për çdo aksion. Qendra e Komitetit në Kosovë ishte Gjakova, e drejtuar nga ndërmarrja “Rizvanolli”. Ferhat Draga, aktivizoi në këtë drejtim Xhafer Devën, Shaban Mustafanë, Mustaf Aliun, të gjithë nga Mitrovica, Iliaz

Më 7 prill 1939, Italia fashiste ndërmori pushtimin e Shqipërisë, një veprim që ishte rezultat i një interesi të gjatë dhe të përkushtuar për vendin.⁴⁸ Nën udhëheqjen e Benito Musolinit, Italia zhvilloi marrëdhënie të ngushta diplomatike dhe ekonomike me Shqipërinë, duke forcuar ndikimin e saj përmes marrëveshjeve të ndryshme. Huat e dhëna dhe marrëveshjet ekonomiko-financiare dëshmojnë për intensifikimin e përpjekjeve të Italisë për të dominuar në Shqipëri, duke e shndërruar atë në një protektorat të vetin. Në vitet 1937-1938, ministri i Jashtëm i Italisë, konti Galeazzo Ciano, hartoi dhe zbatoi planin për pushtimin e Shqipërisë. Përpjekjet e tij për të nënshtruar vendin u intensifikuan me miratimin e planit të tij nga Musolini, në janar të vitit 1939.⁴⁹ Më 5 prill, kundërpërgjigjja shqiptare për traktatin e propozuar nga Italia nuk arriti të shmangte pushtimin. Italia kishte mbledhur 20 mijë trupa në Bari dhe Brindisi, të gatshme për të sulmuar në rast refuzimi nga pala shqiptare.⁵⁰ Pushtimi i Shqipërisë nga Italia më 7 prill 1939 shënoi fundin e ekzistencës së shtetit të pavarur shqiptar. Kjo ngjarje ishte pjesë e planeve strategjike të Fuqive të Boshtit për vendosjen e regjimit fashist në rajonin e Ballkanit dhe të Mesdheut. Në këtë kohë të vështirë, shqiptarët u ndien të pambrojtur nga vendet demokratike, duke mbetur të vetëm përballë agresionit italian.⁵¹ Një ndër ngjarjet historike që jo rrallë bëhet objekt studimi është data 7 prill 1939, kur Italia pushtoi ushtarakisht Shqipërinë.⁵² Nga kjo ditë, Shqipëria pushoi së qeni si një

Agushin nga Prishtina, Hafiz Abdullahun nga Prizreni. *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, vëll. III, 607.

⁴⁷ *AQSH*, F. 149, V. 1941, D. I-1170, fl. 109. Mbi situatën e krijuar, Mitrovicë, 1 korrik 1941. Për Komitetin e Kosovës, Bedri Pejani.

⁴⁸ Romeo Gurakuqi, *Shqipëria dhe tokat e lirue me 1939-1946* (Tiranë: Botimet Jozef, 2018), 58.

⁴⁹ Shyqyri Ballvora, “Qëndresa e popullit shqiptar dhe kriza e regjimit fashist të pushtimit (prill 1941 – dhjetor 1941)”, në *Studime historike*, nr. 1, V. XXI (V) (1968): 178.

⁵⁰ *AMPJ*, V. 1939, D. 44, fl. 102. “Italianët a do të zbarkojnë në Shqipëri”, Gjenevë, 4 prill 1939.

⁵¹ *AIHT*, F. A-VIII-297, Xhelku Maksutoviç, “Rezistenca evropiane në vitet e Luftës së Dytë Botërore (1938-1945)”, vëll. I (përktheu Sh. Hobdari), (*Rezistenca Europiane në annii celui de-al doilea război mondial 1938-1945*, vol. I, Bucurest: 1973), fl. 5; Bajram Xhafa, *Qëndresa e 7 prillit 1939, vepër e shtetit kombëtar shqiptar*, (Shkodër: Camaj-Pipa, 2007), 12; *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. IV, Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore dhe pas saj (1939-1990), redaktor shkencor Kristaq Prifti, grup autorësh, Akademia e Shkencave e Shqipërisë (Tiranë: Toena, 2008), 23.

⁵² Xhafa, *Qëndresa e 7 prillit 1939*, 12.

shtet i pavarur në kuptimin e së drejtës ndërkombëtare.⁵³ Pushtimi i saj ishte pjesë e planeve strategjike të Fuqive të Boshtit për vendosjen e regjimit fashist në rajonin e Ballkanit dhe të Mesdheut, zonë me rëndësi strategjike.⁵⁴ Pra, me pushtimin e Shqipërisë nga Italia, shënohet fundi i ekzistencës së shtetit të pavarur shqiptar. Megjithatë, a duhet analizuar qëndrimi i tyre kundrejt pushtimit italian? Ditët e para të prillit të vitit 1939 ishin plot tension për Mbretin e Shqipërisë, Zogun, i cili kishte presion nga diplomacia dhe politika italiane, e cila i sforcoi veprimet e saj për ta pranuar projekttraktatin e propozuar nga ana e tyre. Trysnia u shtua edhe ndaj qytetarëve dhe në veçanti ndaj shtresave intelektuale dhe rinisë shkollore e universitare. Kështu, nxënësit e shkollave, studentë, intelektualë e patriotë dolën rrugëve e shesheve në protesta e në demonstrata. Më 5 e 6 prill, ata demonstuan para institucioneve më të rëndësishme të shtetit, si para Pallatit Mbretëror, selisë së qeverisë, legatave franceze e amerikane etj. Qytetarët të revoltuar nga presioni italian, kërkonin armë dhe shpreheshin të gatshëm për të luftuar.⁵⁵ Por, Mbreti Zog dhe kabineti i qeverisë i drejtuar nga Koço Kota nuk mund t'u dilnin në ndihmë demonstruesve, ngaqë ndodheshin në një gjendje të rëndë. Në fakt, demonstratat në Tiranë, por edhe në qytetet më të mëdha të vendit objektivisht nuk ishin drejtuar kundër tyre. Ato ishin reagim kombëtar që erdhi si mbështetje në momentet më të rënda për qenësinë e shtetit dhe të kombit.⁵⁶

Në përfundim, pushtimi italian i Shqipërisë më 7 prill 1939 shënoi jo vetëm fundin e pavarësisë shtetërore, por gjithashtu tregoi gatishmërinë e shqiptarëve për t'u përballur me agresionin e huaj, duke u organizuar në protesta dhe demonstrata masive nëpër qytete, si një shprehje e fortë e ndjenjës kombëtare dhe përpjekjeve për të mbrojtur qenësinë e shtetit dhe dinjitetin e kombit.

Ndikimi i pushtimit italian i Shqipërisë te shqiptarët në Kosovë, 1939-1941

Pushtimi i Shqipërisë pati ndikim edhe te shqiptarët në Jugosllavi. Në njëërën anë, liderët politikë filluan të reagonin më intensivisht kundër

⁵³ *AIHT*, F. A-VIII-297, Xhelku Maksutoviç, “Rezistenca Evropiane në vitet e Luftës së Dytë Botërore”, fl. 5.

⁵⁴ *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. IV, f. 23.

⁵⁵ Gurakuqi, *Shqipëria dhe Tokat e Lirue*, 56-57.

⁵⁶ Paskal Milo, *Shqiptarët në Luftën e Dytë Botërore I* (Tiranë: Toena, 2014), 32-33.

shpërnguljes së shqiptarëve. Pas pushtimit italian të Shqipërisë, shqiptarët në Kosovë panë një shpresë për realizimin e aspiratave të tyre për bashkim me Shqipërinë. Për ta, kjo ishte "drita në fund të tunelit", pasi gjendja e tyre politike, ekonomike dhe sociale në Kosovë ishte shumë e vështirë. Italia, e nxitur nga ambiciet për zgjerim, e pa pushtimin dhe aneksimin e Shqipërisë si një hallkë të rëndësishme në zinxhirin e projekteve të saj ekspansioniste në Ballkan. Në verën e vitit 1939, ndikuar nga invadimi gjerman në Europë, Italia filloi të hartonte plane për zgjerim të mëtejshëm duke përfshirë jo vetëm Shqipërinë, por edhe Jugosllavinë dhe trevat shqiptare të kontrolluara prej saj. Duke qenë në dijeni të pozitës së rëndë të shqiptarëve nën sundimin jugosllav dhe dëshirës së tyre për bashkim kombëtar, Italia e shfrytëzoi këtë situatë për të promovuar nacionalizmin shqiptar dhe për të zhvilluar një strategji konkrete. Sipas ministrit të Jashtëm italian, Galeazzo Ciano, kjo strategji përfshinte tri faza kryesore: (1) propagandën kulturore dhe fetare për të theksuar identitetin kombëtar shqiptar; (2) përmirësimin e kushteve sociale dhe mirëqenies publike; dhe (3) krijimin e një organizate klandestine ushtarake të gatshme për të ndërhyrë në momentin kur do të shpërthente kriza jugosllave.⁵⁷

Cilat ishin politikat kryesore që pushteti i Beogradit përdori për të ndryshuar raportet etnike në Kosovë? Pushteti i Beogradit, përmes politikave institucionale, synonte të ndryshonte raportet etnike në Kosovë duke dëbuar popullsinë shqiptare nga trojet e tyre. Këto politika përfshinin shpërngulje të detyruar, diskriminim ekonomik dhe represion kulturor, të cilat rëndonin më tej situatën e shqiptarëve në rajon. Për më tepër, shqiptarët po përballeshin me një sistem arsimor që përpiqej të asimilonte popullsinë shqiptare duke promovuar kulturën dhe gjuhën serbe.⁵⁸

Në këtë klimë të tensionuar, pushtimi italian i Shqipërisë u perceptua si një mundësi për të sfiduar *status quo*-në dhe për të kërkuar një ribashkim të territoreve shqiptare. Lëvizjet patriotike dhe nacionaliste shqiptare filluan të intensifikoheshin, duke kërkuar mbështetje ndërkombëtare për çështjen e tyre. Shqiptarët në Kosovë dhe më gjerë

⁵⁷ *The Ciano Diaries (1939-1943)*, edited by Hugh Gibson (UK: Simon Publications, 2001), 93-112.

⁵⁸ Ademi, *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore*, 92.

shpresonin se Italia, si një fuqi e madhe europiane, do të ndihmonte në realizimin e aspiratave të tyre kombëtare.⁵⁹

Megjithatë, realiteti politik dhe strategjik i kohës ishte kompleks, dhe interesat e Fuqive të Mëdha shpesh binin ndesh me aspiratat e popujve të vegjël. Pavarësisht shpresave të shqiptarëve, pushtimi italian i Shqipërisë nuk solli menjëherë ndryshimet e dëshiruara në Kosovë dhe në territoret e tjera shqiptare nën sundimin jugosllav.

Jugosllavët kishin frikë se italianët mund të realizonin aspiratat e tyre, dhe ky shqetësim mund të ilustron duke shqyrtuar një plan sekret të Shtabit të Përgjithshëm në Beograd. Ky plan dërguar ministrit të Luftës dhe të marinës jugosllave, si edhe ministrit të Punëve të Jashtme dhe atij të Punëve Brendshme të Mbretërisë Jugosllave, përmban detaje që tregojnë këtë frikë, duke përfshirë ndër të tjera:

“Tashmë ka një numër të konsiderueshëm të shqiptarëve të cilët deklarojnë: ‘le të vijë edhe dreqi i mallkuar, do të jetë më mirë se kështu [...]. Shqiptarët janë të pakënaqur me gjendjen që kanë në shtetin tonë. Ky është një fakt të cilit nuk mund t’i ikim. Ata kërkojnë dalje nga kjo situatë, janë të gatshëm që t’i besojnë çdokujt dhe të bien pre e secilës propagandë. Mu për këtë, besohet se edhe propaganda italiane mund të mbështetet nga një numër i madh i tyre. Tashmë edhe i ka bërë për vete. Nëse merret parasysh sistemi i punës i propagandës italiane dhe posedimi i mjeteve. Ndoshta është e mjaftueshme vetëm premtimi se toka e marrë do t’u kthehet, që të gjithë shqiptarët tanë t’i bëjë italofilë. Gjendja e këtillë mund të paralizohet në dy mënyra: ose sa më parë t’i shpërngulim nga territori ynë, ose në anën tjetër t’i kënaqim me kërkesat e tyre në pikëpamje materiale dhe kulturore. Kuptohet se kjo e fundit me siguri se ata do t’i kënaqte vetëm përkohësisht, që në kohë sa më të afërt, ndoshta për ne më e pafavorshme, përsëri të kërkojnë bashkimin me Shqipërinë”.⁶⁰

Si ndikoi gjendja e re politike në Shqipëri dhe si e favorizoi pushteti jugosllav shpërnguljen e shqiptarëve nga Kosova? Sa i përket gjendjes së re politike në Shqipëri pas pushtimit italian dhe në lidhje me aktivitetin e disa krerëve shqiptarë nga Kosova, të shpërngulur në

⁵⁹ Sabit Syla, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës 1939-1981*, Instituti i Historisë (Prishtinë: 2012), 30.

⁶⁰ Lita, *Shpërngulja e shqiptarëve*, 401-402. Plani sekret i Shtabit të Përgjithshëm – Beograd, dërguar ministrit të UM, MPJ, MP të Mbretërisë Jugosllave, lidhur me përsheptimin e shpërnguljes së shqiptarëve, Beograd, viti 1939.

Shqipëri në mes të Dy Luftërave Botërore, kuptohet edhe nga një shkresë e Ministrisë së Punëve të Jashtme të Jugosllavisë, dërguar Shtabit të Përgjithshëm në Beograd, në të cilën thuhet: “Pushteti ynë shtetëror e ka favorizuar shpërnguljen e shqiptarëve, që të mundësohet popullimi i elementit tonë nacional në viset e rrezikuara përreth kufirit shqiptar. Të gjithë të shpërngulurit nga territori ynë, nga Kosova apo nga Serbia Jugore, njihen në Shqipëri me një emër të përgjithshëm: kosovarë”. Më tej thuhej: “Me ardhjen e italianëve dhe përmbysjen e shtetit shqiptar, u parashtrua çështja se, mos vallë irredentizmi shqiptar do të vazhdojë në formë më të përforcuar apo do të dobësohet. Menjëherë pas ardhjes së Italisë, disa kosovarë u përpoqën të interesohen për çështjen e tyre. Ismet bej Kryeziu, axha i Gani bej Kryeziut nga Gjakova, e ngriti çështjen e irredentizmit shqiptar para kontit Xhani [duhet të jetë konti Ciano – H. A.], kur ky ishte në Tiranë dhe në legatën italiane bëri pranimin e shqiptarëve me ndikim. Ndaj iluzioneve të Ismet beut, konti Xhani nuk dha asnjë përgjigje. Gjithashtu kosovari i njohur, Avni Gjilani, gjatë qëndrimit të delegacionit shqiptar në Romë, e ka pyetur Musolinin, se çka do të ndodhë me Kosovën. Por, edhe me këtë rast nuk është marrë asnjë përgjigje”.⁶¹ Duke pasur parasysh faktin se Italia në Shqipëri gradualisht po e merrte tërë pushtetin në duart e veta (ushtrinë, xhandarmërinë, policinë, trupat kufitare dhe doganat) shqiptarët, edhe nëse dëshironin, nuk do të mund të zhvillonin kurrfarë aksioni irredentist kundër jugosllavëve pa pëlqimin e tyre.

“Sipas gjendjes së tanishme dhe sipas disponimit të tanishëm, nuk ka gjasa për veprim në këtë drejtim”.⁶²

Pas pushtimit të Shqipërisë, një pjesë e përfaqësuesve politikë e rritën tej mase intensitetin e aktiviteteve politike, sepse tanimë e shihnin si mundësi ndaljen e shpërnguljes së popullsisë shqiptare nga Jugosllavia. Në dokumentet diplomatike jugosllave për këtë çështje, ndër të tjera, thuhet:

“Shqiptarët janë shumë të brengosur për shkak të konventës për shpërnguljen në Turqi. Udhëheqësit e tyre, në krye me Ferhat bej Dragën, u sugjerojnë që në asnjë mënyrë të mos i lëshojnë vatrat e

⁶¹ *Po aty*, 403-404. Shkresë e MPJ të Jugosllavisë, për Shtabin e Përgjithshëm – Beograd, në të cilën përshkruhet aktiviteti i disa krerëve shqiptarë nga Kosova, Beograd, 1939.

⁶² Esilda Luku, *Diplomacia evropiane ndaj Shqipërisë, ndërmjet dy Konferencave të Paqes (1919-1946)*, Instituti Albanologjik (Prishtinë: 2015), 262.

tyre, sepse pushteti nuk ka rrugë dhe metodë që me forcë t'i shpërngulë [...].”⁶³

Karvanit të kundërshtimit të shpërnguljes së popullsisë shqiptare iu bashkuan shumë personalitete si Tahir Zajmi, që ishte një ndër udhëheqësit e “Komitetit të Kosovës” dhe një ndër udhëheqësit e policisë fashiste në Shqipëri, i cili kishte arritur të vendoste lidhje me Beqir Malën, ish-nëpunësin e komunës së Gjakovës. Sipas instruksioneve të Zajmit, Maloku kishte zhvilluar me sukses propagandë në mesin e popullatës shqiptare për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë. Këtë propagandë e kishte zhvilluar gojarisht, duke kontaktuar me popullsinë shqiptare në tregjet javore në Gjakovë dhe Pejë. Maloku ishte përjashtuar nga detyra zyrtare në komunën e Gjakovës, si i papërshtatshëm në pikëpamje nacionale.⁶⁴

Sipas një shkrese të datës 5 gusht 1939, një grup i deputetëve shqiptarë të Parlamentit Jugosllav, i përbërë nga Asim Murteza Luzha, përfaqësues i Drenicës, Adem Marmullaku nga Burimi dhe Zenel Ibraimi nga Kaçaniku kishin vizituar Gjakovën. Ata u takuan me Sulejman Kryeziun, kryetar i komunës dhe Ramiz Rizën, anëtar i Drejtorisë Komunale në Gjakovë. *“Qëllimi i ardhjes së tyre është ngritja e vetëdijes nacionale te popullata myslimane dhe grumbullimi i të dhënave rreth veprimtarisë së qeveritarëve agrarë në Metohi”*.⁶⁵ Pra, grupi i deputetëve të cilët vizituan Gjakovën kishte deklaruar se ata do të vepronin te pushtetarët në Jugosllavi që të gjithë shqiptarët të merrnin shpërbllim në parë për tokën e konfiskuar, dhe se në këtë drejtim vetëm sa kishin marrë premtime nga faktorët relevantë.

Politika e Beogradit zyrtar kishte raportuar mbi çdo fjalim dhe diskutim të përfaqësuesve politikë shqiptarë të ish-Mbretërisë Jugosllave. Kështu, sipas një shkrese të Ministrisë së Punëve të Brendshme të Mbretërisë Jugosllave, lidhur me aktivitetin e Ferhat Bej Dragës në Kosovë, ndër të tjera thuhej:

⁶³ Lita, *Shpërngulja e shqiptarëve*, 405-406. Raport i Shtabit të Përgjithshëm – Beograd, për Ministrinë e Luftës dhe për marinën jugosllave, lidhur me aktivitetin në Kosovë nga ana e Ferhat Dragës, Beograd, qershor 1939.

⁶⁴ *Po aty*, 407. Shkresë e Shtabit të Përgjithshëm – Dhoma e Dytë Operative, dërguar komandantit të Armatës III -Shkup, lidhur me aktivitetin politik të Tahir Zajmit dhe Beqir Malokut, Beograd, maj 1939.

⁶⁵ *Po aty*, 408-410. Njoftim nga MPBJ-ja lidhur me qëndrimin e deputetëve shqiptarë në Prizren, Beograd, gusht 1939.

“Në fillim të muajit shtator të këtij viti, Ferhat bej Draga, ka mbajtur mbledhje në Kosovë me parinë shqiptare dhe me këtë rast, veç tjerash, ka deklaruar se Shqipëria do t’i bashkojë të gjitha trojet deri në Nish”.⁶⁶

Sipas raportit të Shtabit të Përgjithshëm, për ministrin e Luftës dhe të marinës jugosllave, ministrin e Punëve të Jashtme, ministrin e Punëve të Brendshme, komandantin e Armatës III dhe komandantin e trupave kufitare, lidhur me aktivitetin politik të parisë shqiptare në Kosovë “Më 4 gusht të këtij viti, në Prizren, kanë qëndruar deputetët* e popullit: përveç rrethit të Prizrenit, ata, po ashtu vizituan edhe numrin më të madh të rrethëve në Kosovë”.⁶⁷ Nga diskutimet dhe fjalimet e mbajtura pas pushtimit të Shqipërisë, liderët e skenës politike shqiptare synonin të ndalonin në radhë të parë shpërnguljen e popullsisë shqiptare për në Turqi. Sipas politikës zyrtare të Beogradit, thuhej se në masë të madhe kishte filluar të përhapej propaganda për të ardhmen e popullit shqiptar dhe kjo zhvillohej në veçanti nëpërmjet përfaqësuesve fetarë:

“Para një kohe në Manastir ka qëndruar kryetari i Ulema Mexhllisit në Shkup, Sherif Osmani, për një kontroll të imamëve dhe me këtë rast ka agjitur në mesin e popullatës shqiptare, që të mos shpërngulen për në Turqi”.⁶⁸

Pas vitit 1939, Shërbimi Ushtarak Informativ (SIM), me qendër në Shkodër, Elbasan dhe Kukës, synonte të depërtonte edhe në Kosovë. Madje, nuk munguan as plane dhe deklarata të hapura dhe konkrete gjatë vizitës së politikanëve italianë në Shqipëri. Ndonëse më herët flitej vetëm për propagandë, nga 7 prilli 1939, kjo ide e bashkimit të Kosovës me Shqipërinë filloi të jetësohej. Kështu, konti Çiano, më 21 prill 1939, kishte theksuar se politika italiane do të merrej në mënyrë aktive me çështjen e Kosovës, pasi aty do të krijohet problemi me irredentizmin. Në këtë kontekst, politika italiane e integritetit të Kosovës kishte për qëllim

⁶⁶ *Po aty*, 410. Raport i Shtabit të Përgjithshëm – Beograd, për Ministrinë e Luftës dhe të marinës jugosllave, lidhur me aktivitetin e Ferhat Bej Dragës në Kosovë, Beograd, qershor 1939.

* Kadri Saliu nga Gostivari, Ilaz Agushi nga Nerodimja, Asim Murteza Luzha nga Drenica, Mustafa Dërguti nga Podrimja dhe Zenel Bej Strazimiri nga rrethi i Kaçanikut.

⁶⁷ Lita, *Shpërngulja e shqiptarëve*, 409. Raport i Shtabit të Përgjithshëm – Beograd, mbi aktivitetin e përfaqësuesve politikë shqiptarë.

⁶⁸ *Po aty*, 413. Nga vizita e kryetarit të Ulema Mexhllisit të Shkupit dhe konsullit të Turqisë në Manastir.

të përforconte lidhjet etnike dhe kulturore midis shqiptarëve të Kosovës dhe atyre të Shqipërisë. Një tjetër aspekt i rëndësishëm ishte përdorimi i propagandës për të fituar mbështetjen e popullatës shqiptare. Propaganda italiane promovonte idenë e një bashkimi kombëtar, duke përdorur simbolet kombëtare dhe kulturën e përbashkët shqiptare si mjete për të arritur qëllimet e saj.⁶⁹ Çiano u njoftua nga Tahir Shtylla për problemet e shqiptarëve në Mbretërinë e Jugosllavisë. Shtylla, ndër të tjera, argumentonte se, shqiptarët e Shqipërisë që ishin pjesë përbërëse e Mbretërisë Italiane kërkonin me ngulm bashkimin me trojet shqiptare në Mbretërinë e Jugosllavisë, për shkak se bashkëkombësit e tyre ishin të shtypur [...].⁷⁰

Sipas informacioneve të marra nga burime në Beograd, edhe në pjesët e tjera të hapësirës shqiptare, si në Kosovë, Maqedoni dhe Mal të Zi, u përhapën informacione të ndryshme dhe spekulime në lidhje me të ardhmen e statusit të shqiptarëve në kuadër të Mbretërisë Jugosllave. Këto informacione përfshinin diskutime rreth mundësive për ndryshime administrative dhe të drejta më të gjera për shqiptarët:

“Në banovinën e Zetës, e posaçërisht në rrethet: Pejë, Gjakovë, Sjenicë, Beranë dhe Ulqin, bëhet një propagandë e gjallë nëpërmjet simpatizuesve italianë, e më së shumti nga katolikët shqiptarë dhe klerikët e tyre. Të gjithë këta paralajmërojnë ardhjen e shpejtë të Italisë në këto vise dhe propagandojnë rreth nevojës së kryengritjes kundër pushtetit tonë për shkak të marrjes së padrejtë të pronës. Krejt këtë pronë, thonë, menjëherë do t’ua kthejë Italia posa të vijë dhe ta pushtojë Kosovën”.⁷¹

Shqiptarët hezituan që t’u bashkoheshin stërvitjeve të armatës ushtarake jugosllave. Sipas një analize të komandantit të Armatës III-Shkup, dërguar Shtabit të Përgjithshëm në Beograd, në lidhje me reagimin e popullsisë shqiptare në Kosovë, me rastin e ftesës së fundit për të bërë stërvitje ushtarake në mesin e shqiptarëve u dëgjuan edhe këto komente:

“Përse na thërrasin, që të luftojmë për ta, ndërsa në shtëpi i kemi lënë fëmijët e uritur”. “Kur neve na e morën tokën, le të na lënë

⁶⁹ Ali Hadri, *Lëvizja Nacional-Çlirimtare në Kosovë (1941-1945)*, Prishtinë: “Rilindja”, 1971, 99.

⁷⁰ TV, ABC-Story, “Shqipëria e Madhe që e krijuan fashistët”, pjesa 1, minuta 4-5.

⁷¹ Lita, *Shpërngulja e shqiptarëve*, 413. Informatë e Shtabit të Përgjithshëm – Beograd, dërguar ministrit të Punëve të Jashtme të Jugosllavisë, lidhur me propagandën e klerikëve katolikë dhe myslimanë shqiptarë.

nëpër shtëpitë tona, që në një mënyrë tjetër ta fitojmë bukën për fëmijët tanë”.

Shqiptarët shprehën mosbesim dhe frikë lidhur me qëllimet e këtyre stërvitjeve, duke menduar se ata mund të kishin qëllime të fshehta për të kontrolluar dhe për të nënshtruar më tej popullsinë shqiptare. Disa të tjerë vunë në dyshim nevojën për pjesëmarrje, duke argumentuar se shqiptarët kishin qenë gjithmonë të diskriminuar dhe të nënvlerësuar brenda ushtrisë jugosllave, dhe se kjo stërvitje nuk do të sillte asgjë të re për ta. Gjithashtu, pati shqetësime rreth trajtimit dhe kushteve gjatë stërvitjeve, me disa që kujtuan eksperiencat negative të mëparshme të shqiptarëve në ushtri. Ky hezitim dhe skepticizëm tregon për një hendek të thellë midis popullsisë shqiptare dhe autoriteteve jugosllave, duke reflektuar tensionet dhe mosmarrëveshjet e vazhdueshme që kishin karakterizuar marrëdhëniet ndërmjet tyre.

Përkundër këtyre pakënaqësive, në prill të vitit 1939, kur u lëshua thirrja për stërvitje për shkak të ngjarjeve në Shqipëri, shqiptarët pranuan që të mobilizoheshin. Por, nëse do të bëhej mobilizimi i përgjithshëm, thirrjes nuk do t'i përgjigjeshin një numër i madh i shqiptarëve. Kjo për faktin se shqiptarët për shkak të propagandës së urrejtjes, marrjes së tokës, ishin bindur se më mirë do të ishin nën sundimin e italianëve, vetëm t'u ktheheshin tokat e marra, sesa të jetonin ende nën ato rrethana.⁷² Të mirinformuar nga gjendja e krijuar, Partia Fashiste e Shqipërisë, e formuar në qershor të vitit 1939 në Tiranë, synonte përhapjen e idesë së krijimit të bashkimit të shqiptarëve në një shtet të vetëm.⁷³

Shqiptarët e Shqipërisë dhe shqiptarët në Mbretërinë e Jugosllavisë, e shihnin me tone të ndryshme sundimin italian. Kjo është e kuptueshme, sepse shqiptarët në Shqipëri e kishin humbur lirinë, ndërsa shqiptarët në Mbretërinë e Jugosllavisë e kishin të humbur lirinë dhe tashmë një pjesë e tyre kishte humbur edhe tokat, të cilat shpresonin se do t'u ktheheshin me ndihmën e italianëve. Në dokumentet diplomatike jugosllave, ndër të tjera, thuhet:

“Shqiptarët tanë, nëse do të vinte puna, në kushte të njëjta, të bënin përzgjedhjen ndërmjet nesh dhe italianëve, me siguri se me kënaqësi do të ngelnin nën ne. Mirëpo, kur është në pyetje toka,

⁷² *Po aty*, 415. Analizë e Korparmatës III-Shkup, dërguar Shtabit të Përgjithshëm në Beograd, 19 shtator 1939.

⁷³ Bajram Shatri, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX*, I (Prishtinë: Libri Shkollor, 2006), 46.

shkolla, shtypi, për të cilët ata, në rast se këto vise do të bashkoheshin me Shqipërinë, që gjithsesi shpresojnë, atëherë ata me një kënaqësi shumë më të madhe do të pajtoheshin të jetonin nën qeverisjen italiane”.⁷⁴

Një kthesë e këtillë në të besuarit në mesin e shtresave të gjera të popullatës shqiptare në Jugosllavi, kishte ardhur për shkak të propagandës italiane për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë. Italianët e shihnin irredentizmin shqiptar në Jugosllavi, si “dritë në fund të tunelit”. Ata, menjëherë pas pushtimit të Shqipërisë, filluan instalimin e aparatit të tyre propagandistik, ku siç e kemi theksuar më lart janë botuar disa dhjetëra libra e qindra artikuj në të cilët tregohet lidhshmëria ndërmjet Italisë dhe Shqipërisë.⁷⁵

Ky material qarkullonte edhe nëpër Kosovë. Në harkun kohor 1939-1941 nga Italia dhe nga qeveria shqiptare që ishte nën ndikimin e Italisë, u organizuan veprime të ndryshme, madje planifikohej edhe një kryengritje. Por siç dihet, kjo nuk u bë. Kosova u pushtua në kuadër të pushtimit të Jugosllavisë.⁷⁶ Kjo periudhë e errët e historisë është dëshmi e sakrificave dhe e vuajtjeve të mëdha të shqiptarëve nën sundimin e një regjimi represiv. Megjithatë, këmbëngulja dhe rezistenca e tyre janë dëshmi e fuqisë dhe e qëndresës së tyre përballë padrejtësive historike.

Si ndryshoi situata për shqiptarët në Kosovë pas pushtimit nazifashist? Me pushtimin e Jugosllavisë nga forcat nazifashiste, gjendja për shqiptarët ndryshoi ndjeshëm, duke sjellë një riorganizim politik dhe territorial që përkohësisht i bashkoi trojet shqiptare nën administrimin italian dhe gjerman. Gjermania kishte interes strategjik në Jugosllavi, duke synuar një dalje në detin Adriatik për të fuqizuar pozicionin e saj detar në Mesdhe. Shtetet e Bllokut nazifashist (Gjermania, Italia, Hungaria dhe Bullgaria) kishin përgatitur pushtimin e Jugosllavisë, duke ndjekur qëllime nacionale dhe territoriale të qarta.⁷⁷ Në pranverën e vitit 1941, situata në Ballkan u bë gjithnjë e më e tensionuar. Hitleri kishte dy opsione ndaj Jugosllavisë: ta detyronte të bëhej aleate ose ta pushtonte.

⁷⁴ Lita, *Shpërngulja e shqiptarëve*, 415. Analizë e Korparmatës III-Shkup, dërguar Shtabit të Përgjithshëm në Beograd, 19 shtator 1939.

⁷⁵ Ali Hadri, “Sistemi i pushtimit fashist në Kosovë (1941-1944)”, në *Kosova*, nr. 7 (1979), 687.

⁷⁶ Izber Hoti, *Forcat e armatosura në Kosovë gjatës Luftës së Dytë Botërore*, Instituti i Historisë (Prishtinë: 1998), 23-34.

⁷⁷ *AIHT*, F. A-VIII-297, Xhelku Maksutoviç, “Rezistenca Evropiane në vitet e Luftës së Dytë Botërore”, fl. 19.

Përpjekja e parë u konkretizua me nënshkrimin e Traktatit Trepalësh më 25 mars 1941, nga Kryeministri jugosllav Dragisa Cvetkovic. Megjithatë, një ditë më vonë, qeveria jugosllave u përmbys nga një grusht shteti popullor i udhëhequr nga gjenerali Dushan Simoviq, duke shkaktuar largimin e Princit Pavle dhe shpalljen e Mbretit Petar II madhor. Kur Hitleri mësoi për këto zhvillime, ai vendosi për një ofensivë ndëshkuese. Më 27 mars 1941, ai deklaroi se Jugosllavia do të pushtohej dhe ushtria e saj do të shkatërrohej.⁷⁸ Po atë ditë, Hitleri i shkroi një letër Musolinit dhe urdhëroi që të njoftohej për fillimin e sulmit gjerman më 2 ose 3 prill, duke kërkuar nga italianët që të sulmonin Shkupin. Ndërkohë, në Jugosllavi filluan protesta antigjermane,⁷⁹ por forcat gjermane tashmë ishin pozicionuar në Bullgari, me qëllim që të bllokoni lidhjen veri-jug në Maqedoni dhe izolimin e ushtrisë jugosllave dhe asaj greke.⁸⁰ Më 6 prill 1941, Armata XII gjermane, së bashku me trupat italiane dhe hungareze, filloi sulmin ndaj Jugosllavisë dhe Greqisë, duke përdorur Shqipërinë si bazë. Bullgaria dhe Rumania, të cilat tashmë ishin pjesë e Bllokut, u përdorën si korridore për kalimin e trupave naziste. Pushtimi i Jugosllavisë nga trupat e Fuqive të Boshtit (gjermane dhe italiane) filloi më 6 prill 1941 dhe shpejt përfshiu edhe Kosovën. Edhe pse pati rezistencë, forcat pushtuese depërtuan shpejt, duke ndryshuar rrethanat për shqiptarët. Gjatë luftës, pjesa jugore dhe lindore e Kosovës u goditën rëndë nga forcat gjermane, të cilat sulmuan në dy drejtime: Bujanovc-Shkup-Kaçanik-Ferizaj dhe Bujanovc-Gjilan.⁸¹ Më 7 prill, forcat gjermane thyen mbrojtjen vendëse dhe hynë në Shkup, duke bombarduar Ferizajn dhe duke shkaktuar viktima civile.⁸² Ndërsa përpjekjet për të ndaluar depërtimin gjerman në Grykën e Kaçanikut dështuan, Divizioni i Kosovës u mobilizua, por shumë qytete mbetën pa forca ushtarake të

⁷⁸ Osman Zeka, *Bashkëpunimi i Lëvizjes Nacionalçlirimtare të Kosovës me Lëvizjet Nacionalçlirimtare në territoret fqinje (1941-1945)* (tezë e doktoratës), Universiteti i Prishtinës & Fakulteti Filozofik (Prishtinë: 1988), 254.

⁷⁹ “Trubullimet në Jugosllavi”, *Tomori*, Tiranë, 1 prill 1941.

⁸⁰ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführung gsstab)*, Band I: 1. August 1940 - 31. Dezember 1941, Zusammengestellt und erläutert von Hans-Adolf Jocopsen (Frankfurt: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, 1965).

⁸¹ Fehmi Rexhepi, “Sistemi i pushtimit në Gjilan e rrethinë”, në *Kosova*, nr. 7 (1979), 364.

⁸² Fadil Hoxha, “Formimi i njësave ushtarake dhe aksioni i armatosur në Kosovë e Metohi më 1941”, në *Përparimi*, nr. 708 (1961), 454.

rregullta.⁸³ Komanda jugosllave urdhëroi tërheqjen e divizionit, por më pas u tërhoq nga ky vendim. Më 9 prill, forcat gjermane hynë në Ferizaj pa hasur në rezistencë dhe vazhduan në drejtim të Prishtinës. Më 10 prill, Prishtina ra në duart e pushtuesve.⁸⁴ Ndërsa, më 13 prill trupat ushtarake italiane kaluan lumin Drin dhe më 14 prill hynë edhe në Prizren.⁸⁵ Përfundimisht, mund të themi se pushtimi italian i Shqipërisë reflektoi një situatë ndryshe për shqiptarët në Kosovë, krahasuar me ata në Shqipëri. Pas pushtimit të Jugosllavisë, përfshirë Kosovën, nga forcat nazifashiste, gjendja për shqiptarët në rajon pësoi një ndryshim të thellë dhe të rëndësishëm. Kjo situatë solli një riorganizim politik dhe territorial, duke bashkuar përkohësisht disa prej trojeve shqiptare nën administrimin italian, gjerman dhe bullgar. Shqiptarët në Jugosllavi shiheshin nga pushtuesit me qëllime të ndryshme. Italianët dhe gjermanët e konsideronin popullatën shqiptare si një mjet për realizimin e ambicieve të tyre ekspansioniste, ndryshe nga politikat jugosllave, të cilat synonin të ndryshonin strukturën etnike në Kosovë. Këto politika përfshinin dëbimin e popullsisë shqiptare dhe kolonizimin e Kosovës me elementë sllavë. Megjithatë, pas intervenimit të Fuqive të Boshtit, ky diskurs ndryshoi dhe shqiptarët në Kosovë u përballën me realitete të reja.

Përfundime

Në këtë studim kemi paraqitur fillimisht një historik të shkurtër mbi Kosovën dhe krahinat lindore shqiptare të aneksuara nga Jugosllavia deri në vitin 1912, duke theksuar përbërjen etnike dhe numrin e popullsisë shqiptare që përbënte shumicën absolute. Burimet historike tregojnë qartë se “elementët serbë dhe malazezë” në Kosovë përfaqësonin vetëm 5% të popullsisë së përgjithshme. Po ashtu, Kokalari ka theksuar se në veri të “distrikteve të Shkupit, Kumanovës, Tetovës, Gostivarit dhe Kërçovës”, as para dhe as pas vitit 1912, nuk figuronte asnjë element “bullgaro-maqedonas”.

Më pas kemi ofruar të dhëna për reflektimin e rrethanave ndërkombëtare te shqiptarët në prag të Luftës së Dytë Botërore, duke

⁸³ *Zbornik Dokumentata i Podataka o Narodnooslobodilačko matu naroda Jugoslavije* (më tej: *ZDPN*). Tom XIII, Knjiga 1, Dokumenti Kraljevine Italije 1941, 1969, 44.

⁸⁴ Izber Hoti, “Sistemi pushtues në Prishtinë dhe në rrethinë 1941-1944”, në *Kosova*, nr. 7 (1979), 346.

⁸⁵ Zeka, *Bashkëpunimi i Lëvizjes Nacionalçlirimtare*, 253.

treguar rëndësinë e Marrëveshjes së Mynihut. Kjo marrëveshje ngjalli shpresat e shqiptarëve për rikthimin e krahinave të humbura të Kosovës dhe Çamërisë. Ajo ndriçoi strategjitë dhe aspiratat e Adolf Hitlerit për zgjerimin territorial të Gjermanisë dhe ngjalli shpresa në mesin e shqiptarëve për të korrigjuar vendimet e padrejta të Konferencës së Ambasadorëve të vitit 1913.

Gjithashtu, kemi analizuar ndikimin e pushtimit italian të Shqipërisë mbi shqiptarët në Kosovë. Pushtimi i Shqipërisë nga Italia fashiste pati ndikim edhe te shqiptarët në Jugosllavi, duke i shtyrë liderët politikë të reagonin më intensivisht kundër shpërnguljes së shqiptarëve. Për shqiptarët në Kosovë, pushtimi italian ishte "drita në fund të tunelit", duke shpresuar për realizimin e aspiratave të tyre për bashkim me Shqipërinë në një kohë kur gjendja e tyre politike, ekonomike dhe sociale ishte shumë e vështirë. Po ashtu, kemi ofruar të dhëna për angazhimin e liderëve politikë në Kosovë për të mos u shpërngulur, ngaqë politika zyrtare serbe synonte ndryshimin e strukturës etnike në Kosovë.

Burime dhe bibliografi:

Arkiva:

Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (AQSH)

Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës (ASHAK)

Arkivi i Institutit të Historisë, Tiranë (AIH)

Arkivi i Ministrisë për Europën dhe Punët e Jashtme, Fondet MPJ (AMPJ)

Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit (AIDSSH)

Arhiv Jugosllavije – Beograd (AJ)

Botime dokumentare:

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, Књига 7, Свеска 1, Одељење историјских наука, Београд, 1980 (*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914*, Knjiga 7, Sveska 1, Odeljenje istorijskih nauka. Beograd: 1980).

Osmani, Jusuf. *Kolonizimi, reforma agrare dhe shpërngulja e shqiptarëve nga Kosova 1918-1941, Dokumente: Kolonizimi*, vëll. I. Prishtinë: pa botues, 2016.

Shpërngulja e shqiptarëve në Republikën e Turqisë (1922-1941) (Përmbledhje dokumentesh). Përzgjedhja dhe redaktimi Qerim Lita. Instituti i Historisë "Ali Hadri". Prishtinë: 2019.

Literaturë historiografike:

- Abdyli, Ramiz. “Vështrim mbi papunësinë në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore (1918-1941)”. Në *Vjetari*, nr. XVII-XIX. Arkivi i Kosovës. Prishtinë: 1984.
- Ademi, Haxhi. *Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore (1941-1945)*. Instituti i Historisë “Ali Hadri”. Prishtinë: 2021.
- Avramovski, Žhivko. “Okupimi i Shqipërisë nga Italia dhe qëndrimi i qeverisë jugosllave”. Në *Përparimi*, nr. 1-2 (1964).
- Bajrami, Hakif. “Konventa jugosllave-turke e vitit 1938 për shpërnguljen e shqiptarëve”. Në *Shpërnguljet e shqiptarëve gjatë shekujve*, Hakif Bajrami (red.), Shoqata për kthimin e shqiptarëve të shpërngulur nga Kosova. Prishtinë: 1992.
- Bajrami, Hakif. “Konventa jugosllave-turke e vitit 1938 për shpërnguljen e shqiptarëve”. Në *Shpërnguljet e shqiptarëve gjatë shekujve*, Hakif Bajrami (red.). Shoqata për kthimin e shqiptarëve të shpërngulur nga Kosova. Prishtinë: 1992.
- Ballvora, Shyqyri. “Qëndresa e popullit shqiptar dhe kriza e regjimit fashist të pushtimit (prill 1941 – dhjetor 1941)”. Në *Studime historike*, nr. 1, V.XXI (1968).
- Bislimi, Daut *Formacionet politiko-ushtarake në Kosovë 1941-1945*. Instituti Albanologjik. Prishtinë: 1997.
- Boçi, Sonila. *Minoritetet në Shqipëri midis identitetit dhe integritetit (1939-1949)*. Qendra e Studimeve Albanologjike / Instituti i Historisë. Tiranë: Kristalina-KH, 2012.
- Casellana, Georges. *Historia e Ballkanit*. Prishtinë: NGBGSH “Gutenberg”, 1997.
- Derguti, Adem. & Shahu, Rexhep. *Bllaca* (Monografi). Kukës: Dy Drina, 2013.
- Dushku, Ledia. “Debatet shqiptaro-grek dhe Lidhja e Kombeve (1920-1922)”. Në *Studime historike*, nr. 3-4 (2006): 69-86.
- Fischer, Bernd J. *Shqipëria gjatë Luftës (1939-1945)*. Tiranë: Çabej, 2000.
- Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, vëll. II (H-M). Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Qendra e Enciklopedisë Shqiptare. Tiranë: Kristalina-KH, 2008.
- Gurakuqi, Romeo. *Shqipëria dhe tokat e lirueme 1939-1946*. Tiranë: Botimet Jozef, 2018.
- Hadri, Ali. “Pozita dhe gjendja e Kosovës në Mbretërinë e Jugosllavisë (1918-1941)”. Në *Studime historike*, nr. 2 (1988): 79-98.
- Hadri, Ali. “Sistemi i pushtimit fashist në Kosovë (1941-1944)”. Në *Kosova*, nr. 7 (1979).

- Halabaku, Idriz. *Lëvizjet Nacionalçlirimtare në zonën okupuese bullgare të Kosovës (1941-1944)* (Punim i magjistraturës). Universiteti i Prishtinës. Prishtinë: 1977.
- Hall, C. Richard. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*. London, New York: Routledge, 2000.
- Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. III (Periudha e Pavarësisë 28 nëntor 1912 – 7 prill 1939). Redaktor shkencor Kristaq Prifti, grup autorësh, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë. Tiranë: Toena, 2007.
- Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. IV, Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore dhe pas saj (1939-1990). Redaktor shkencor Kristaq Prifti, grup autorësh, Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Tiranë: Toena, 2008.
- Historija Diplomatiје*, vol. II. Redaktor Vladimir Petrović Potemkin. Zagreb: Matica Hrvatska, 1951.
- Hitler, Adolf. *Testameni Politik (4 shkurt – 29 prill 1945)*. Tiranë: Helga's Secrets, 2012.
- Hobsbawm, Eric. *Epoka e ekstremeve*. Tiranë: Çabej, 1994.
- Hoti, Izber. "Sistemi pushtues në Prishtinë dhe në rrethinë 1941-1944". Në *Kosova*, nr. 7 (1979).
- Hoti, Izber. *Forcat e armatosura në Kosovë gjatës Luftës së Dytë Botërore*. Instituti i Historisë. Prishtinë: 1998.
- Hoxha, Fadil. "Formimi i njësisë ushtarake dhe aksioni i armatosur në Kosovë e Metohi më 1941". Në *Përparimi*, nr. 708 (1961).
- Hughes, R. Gerald. "The Ghosts of Appeasement: Britain and the Legacy of the Munich Agreement". Në *Journal of Contemporary History* (Sage Publications, Ltd., 2013).
- Kissinger, Henry. *Diplomacia*. Tiranë: Laert, 1999.
- Kokalari, Hamit. *Kosova – djepi i shqiptarizmit*, Lidhja Kosovare në Mërgim. New York: Flushing N.Y., 1962.
- Krasniqi, Afrim. *Partitë politike në Shqipëri (1920-2006)*. Instituti i Studimeve Politike. Tiranë: Eurorilindja", 2006.
- Luku, Esilda. *Diplomacia Evropiane ndaj Shqipërisë, ndërmjet dy konferencave të paqes (1919-1946)*. Instituti Albanologjik. Prishtinë: 2015.
- Malcolm, Noel. *Kosova – Një histori e shkurtër*. Tiranë: Koha Ditore & Shtëpia e Librit, 2001.
- Obradović, Millan. *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*. Institut za istoriju Kosova. Priština: 1981.
- Pearson, Owen. *Albania and King Zog, Indipendence, Republic and Monachy*. London: The Center for Albanian Studies, 2004.
- Qosja, Rexhep. *Çështja shqiptarëve* (historia dhe politika). Prishtinë: Toena: 1998.

- Rexhepi, Fehmi. “Sistemi i pushtimit në Gjilan e rrethinë”. Në *Kosova*, nr. 7 (1979).
- Schmitt Jens, Oliver. *Ballkani në shekullin XX*. Tiranë: Botime Artini, 2021.
- Syla, Sabit. *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës 1939-1981*. Instituti i Historisë. Prishtinë: 2012.
- Shatri, Bajram. *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, I*. Prishtinë: Libri Shkollor, 2006.
- Teli-Dibra, Pranvera. “Krizë e marrëdhënieve shqiptaro-italiane në optikën diplomatike angleze (1931-1934)”. Në *Monarkia Shqiptare (1928-1939)*. QSA / Instituti i Historisë. Tiranë: Toena, 2011.
- Verli, Marenglen. *Reforma agrare kolonizuese në Kosovë*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë. Bon-Tiranë: Iliria, 1992.
- Xhafa, Bajram. *Qëndresa e 7 prillit 1939, vepër e shtetit kombëtar shqiptar*. Shkodër: Camaj- Pipa, 2007.
- Xhafa, Bajram. “Kushtet historike të ngritjes së Mbretërisë Shqiptare”. Në *Monarkia Shqiptare (1928-1939)*. QSA / Instituti i Historisë. Tiranë: Toena, 2011.
- Zeka, Osman. *Bashkëpunimi i Lëvizjes Nacionalçlirimtare të Kosovës me Lëvizjet Nacionalçlirimtare në territoret fqinje (1941-1945)* (tezë e doktoratës). Universiteti i Prishtinës & Fakulteti Filozofik. Prishtinë: 1988.

Gazeta e revista:

Gazeta e Korçës, Korçë, 1920

Tomori, Tiranë, 1941

Site:

TV, ABC-Story, *Shqipëria e Madhe që e krijuan fashistët*, pjesa 1, minuta 4-5.

HAXHI ADEMI

Institut of History “Ali Hadri”, Prishtina
ademihaxhi@hotmail.com

S u m m a r y

THE ITALIAN OCCUPATION OF ALBANIA AND ITS IMPACT ON KOSOVO
ALBANIANS

The article examines the Italian occupation of Albania and its impact on the Albanians in Kosovo. After the occupation, Italy implemented strategic

measures to achieve its political, economic, and military objectives. Numerous books and articles addressed the relationships between Italy and Albania, emphasizing the issue of national unification, a key problem for Albanians since the division at the Conference of Ambassadors in London (1912-1913).

The study highlights the significance of the Munich Agreement of 1938, which raised hopes for the return of the lost regions of Kosovo and Chameria, strengthening aspirations to rectify historical injustices. This agreement symbolized a turning point in international politics and directly influenced the increase in the sense of Albanian national identity.

The Italian occupation intensified the reactions of Albanian political leaders in Yugoslavia against the displacement of Albanians and increased the hope for unification with Albania. For the Albanians of Kosovo the Italian occupation was "the light at the end of the tunnel" during a difficult political, economic, and social period. This period was characterized by extraordinary pressures to change the ethnic structure of the region, where official Serbian policy aimed at ethnic cleansing and assimilation of Albanians.

The study emphasizes the efforts of Kosovo's political leaders to prevent the displacement of Albanians and the alteration of the ethnic structure in the region. Italian propaganda supported the idea of the unification of Kosovo with Albania, aiming to prevent the abandonment of homes by Albanians and strengthen national cohesion. The policies of assimilation and displacement, supported by propaganda and strategic actions, aimed to weaken the Albanian ethnic identity and increase Italian influence in the region.

The new situation created by the Italian occupation spurred hopes for the realization of national aspirations, intensifying reactions against Yugoslav policies of ethnic cleansing and the displacement of Albanians. National unification and confrontation with Belgrade's policies became primary issues for the Albanians in Kosovo, closely linking them to developments in Albania following the Italian occupation. This period represents a significant moment in the history of the Albanians in Kosovo marking their efforts for survival and preservation of national identity in the front of the challenges of aggressive assimilation and displacement policies.

